

KİTAP TAHLİLİ

MODERN TOPLUMDA SINIFLAR (*)

Tanınmış İngiliz sosyoloğu T.B. Bottomore 1965 de **Classes in Modern Society** (Modern Toplumda Sınıflar) adlı yankı yapan bir kitap yayınladı. Daha önce **Sociology** adlı ve özellikle az gelişmiş ülkelerin sorunlarına geniş yer veren bir genel sosyoloji kitabı ile uluslararası ölçüde tanınan yazar Marx'ın sosyolojiye yaptığı katkılar üzerindeki çalışmalarıyla da bilinir. Kendisi modern sosyolojinin Marx'a çok şey borçlu olduğuna inanır: Sosyolojinin konusunu tanımlamak, ekonomik yapıyı ve bununla toplumsal yapının öbür kesimleri arasındaki ilişkileri tahlil etmek ve toplumsal sınıflar ile ideoloji konularında bir kuram geliştirmek suretiyle sosyolojiye büyük katkılarda bulunmuştur, der. Bu yazıda tanıtmak istediğimiz kitabında Bottomore şu sorunları incelemektedir:

A — Sosyolojide sınıf kavramı ve Marksist sınıf kuramının yeri,

B — Kapitalist ve sosyalist sanayi toplumlarında sınıf yapısının özellikleri,

C — Sınıf farkları ve çatışmalarının siyaset ve toplumsal politika alanlarındaki sonuçları.

A — Sınıf kavramı :

Toplum hayatında eşitsizlik konusu üzerinde eskiden beri düşünüldüğüne işaret eden yazar, Fransız devrimine gelinceye kadar eşitsizliklerin tabii karşılandığını ve haklı gösterilmek istendiğini kaydetmekte, 1789 devrimiyle kanunlar karşısında eşitlik sağlanıp siyasal ve hukuki ayrıcalıkların kaldırıldığını, fakat yeni düzenin de doğrudan doğruya servete dayalı başka bir hiyerarşik yapı getirdiğini söylemektedir. Bunları takiben 19. yüzyıl sosyalistleri

(*) T. B. Bottomore, **Classes in Modern Society**, (George, Allen and Unwin, Ltd., London, 1965, 80 s.)

eşitlik ülküsünün ancak sınıfsız bir toplumda gerçekleşebileceğini savunmuşlardır. Bottomore, modern sanayi toplumlarında eşitlik yönünde gittikçe gelişen bir eğilim olduğunu belirtmekte, bu eğilimin sınıf yapısını nasıl etkilediğini, sanayi düzeninin de eşitlik ilkesini nasıl etkilediğini ve eşitlik ülküsünün ne ölçüde gerçekleştirilebileceğini incelemektedir.

Bottomore sınıf olayının ekonomik temelini ve sınıflar arasındaki zıt ilişkileri güçlü bir şekilde ifadeye kavuşturan ve sınıf olayının mahiyeti ile ilgili temel sorunların çoğunu aydınlatan düşünürün Marx olduğunu söylemekte, Pareto ve Mosca gibi düşünürlerin ise modern kapitalist toplumlarda toplumsal eşitsizliklerin bir nevi tabii eşitsizlikler olduğunu söylediklerine, fakat bunu olgularla doğruluyamadıklarına değinmektedir. Bundan dolayı kitabında sınıfın mahiyetiyle ilgili genel bilgileri Marx'a dayatmaktadır. Önce Marx'ın sınıf kuramını tanıtmakta, sonra da bu kurama yapılan itirazları, eleştirileri ve savunuları belirtmektedir.

Marx'a göre tarihi bakımdan toplumsal sınıflar, üretim güçlerinin hayatı devam ettirmek için gerekli olanın ötesinde bir gelişim göstermesi, aile dışında iş bölümünün genişlemesi, artı-değerin birikmesi ve ekonomik kaynakların özel mülkiyete konu olmasıyla başlar. Bundan sonra bireylerin, özel mülkiyet konusu üretim araçları ile olan ilişkileri toplumsal sınıfların kurulmasına temel olmuştur. Bütün insanlık tarihinin sınıflararası mücadelelerin tarihi olduğunu ileri süren Marx, bu tarih içinde bir kaç önemli çağ, ya da toplumsal yapı biçimi ayırt etmiştir. Engels ile birlikte yaptığı sınıflandırmaya göre bu dönemler ilkel komünizm, antik toplum (kölelik), feodal toplum (serflik) ve modern kapitalizm (ücretli işçilik) dönemleridir. Bu dönemlerin birinden öbürüne geçiş sınıf kavgasının ve bir sınıfın öbürlerine galebe çalmasının bir ürünüdür. Yalnız bir sınıfın öbürleri üzerine zafer kazanması için yeni ve daha üstün bir üretim biçiminin unsurlarının toplumun «rahminde» gelişmesini tamamlaması gereklidir.

Marx'ın sınıf kuramında önemli olan bir husus da, bireylerin üretim süreci içindeki gerçek durumları ile bu durumlarını ve kendilerine açık olan toplumsal ve siyasal eylem yollarını algılama biçimleri, yani bilinçleri arasındaki etkileşmeyi göz önünde tutmasıdır. Başka bir deyişle modern toplumlara uygulanışında bu kuram, düşünce ve doktrinlere çok büyük bir etki tanımaktadır.

Marx aynı zamanda işçi sınıfının burjuvaziye karşı giriştiği savaşı kısa zamanda zaferle bitireceğine inanıyordu; bu inancı, mo-

dern ve büyük fabrika üretiminin, sınıf bilincinin oluşumuna, sosyalist düşüncelerin yayılmasına ve siyasal bir hareketin örgütlenmesine son derece elverişli olacağı görüşünden ileri geliyordu.

Bottomore Marx'ın kuramına İngiltere'yi temel aldığına işaretler, görüşlerinin bu ülke bakımından son derece inandırıcı olduğunu söylemektedir.

Yazar Marx'ın sınıf kuramına yöneltilen itiraz ve eleştirilere de yer vermekte ve bunları iki grupta toplamaktadır: Marx'ın bazı öngörülerinin gerçekleşmemiş olduğunu anlatan eleştiriler ve öngörememiş olduğu bazı hususlar bulunduğunu belirten eleştiriler. Bu eleştiriler özetle şöyledir:

1 — Marx iki başlıca sınıf arasındaki mesafenin gittikçe artacağını, proletaryada sınıf bilincinin gelişip devrimci bir nitelik kazanacağını ve burjuvazinin yönetimine bir devrimle son vereceğini öngörmüştü.

Bu öngörünün gerçekleşmediği söylenmektedir. Bir defa işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki mesafe artmamıştır denilmektedir. Buna neden olarak modern sanayinin verimi arttırması, gelir dağılımının işçi sınıfı lehinde düzeltilmesi, toplumsal hizmetlerin genişlemesi ve iş güvenliğinin sağlanması gösterilmektedir. İkinci olarak beyaz yakalı işçilerden kurulu yeni bir orta sınıfın ortaya çıkmış olmasının da iki sınıf arasındaki mesafenin genişlemesini önlediği söylenmektedir. Üçüncü olarak burjuvazinin ve işçi sınıfının yapısında meydana gelen değişmeler de bu mesafenin açılmasını önlemiştir denilmektedir. Bu görüşe göre Burjuvazi artık kapalı, mütecanis bir grup olmaktan çıkmış; büyük servetlerin parçalanması ve toplumsal hareketliliğin artması burjuvazinin yapısını ve zaman içindeki sürekliliğini etkilemiş; farklılaşmış modern sınıf yapısı içinde iktidarın bir tek grupta toplanması mümkün olmadığından, burjuvazi artık yönetici sınıf olmaktan çıkmıştır.

Aynı görüşe göre işçi sınıfının yapısındaki değişmeler ise Marx'ın öngördüğü şekilde bu sınıfın mütecanis bir grup halini alması yönünde olmamıştır; artan işbölümü hüneler bakımından çok farklılaşmış bir işçi sınıfı doğurmuş, orta sınıfın genişlemesi işçi sınıfını sayı olarak daraltmış, artan toplumsal hareketlilik de işçi sınıfı içinde dayanışmayı zayıflatmış, işçiler orta - sınıf değerlere iltifat ederek burjuvalaşmağa yüz tutmuştur.

Bu eleştirileri ilettikten sonra Bottomore, söz konusu değişmelerin kısmen gerçek olduğunu, fakat yine de türlü şekilde yorum-

lanmağa elverişli olduğunu söylemektedir. Bu görüşüne belge olarak da J. H. Goldthorpe ve David Lockwood'un «Affluence and The British Class Structure», (**The Sociological Review**, XI (2), July, 1963, ss. 133 - 163) adlı incelemesini göstermektedir. Bu inceleme : 1 — İşçi sınıfının orta sınıfa oranla ekonomik ilerlemesinin mübalağa edildiğini, 2 — Orta sınıf mensuplarının işçileri eşitlik üzere aralarına kabul edip etmediklerinin ve işçilerin orta sınıf değer ve davranış ölçülerini ne ölçüde benimsediğinin hemen hiç araştırılmamış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla işçi sınıfının burjuvalaştığı yolundaki görüşe dayanılarak yapılan ideolojik çatışmalar ve sınıf kavgalarının sona erdiği ve modern sanayi toplumlarının orta sınıf toplumlar haline geldiği iddiası son derece şüphelidir.

2 — Marx'ın insanlık tarihinde ulusçuluğun ve uluslar arası anlaşmazlıkların etkisini küçümsediği ileri sürülmüştür. Gerçekten Marx Avrupa ülkelerinde, her toplum içinde iki ulus bulunduğunu (1 — Yöneticiler ulusu, 2 — Yönetilen ve siyasal kararların hammaddesi olan küteler ulusu), sınıf çatışmalarının ve sınıf dayanışmasının ulusal sınırları aşacağını öngörmüştür. Oysa I. Dünya Savaşı sınıf çatışmasının bu şiddete ulaşmadığını göstermiştir. Bu tarihten sonra da ulus bağının toplumsal birliği sağlamada sınıf bağından daha etkili olmakta devam ettiği görülmüştür.

3 — Başka bir eleştiri de, Sovyet toplumlarının yapısı üzerindeki incelemelerden gelmektedir : Bunlara göre genellikle 19. yüzyıl sınıf kavramının ve bu arada Marksist sınıf anlayışının modern toplum için geçerliğini geniş ölçüde yitirdiği görülmüştür. Bu görüşün başlıca savunucusu olan Stanislaw Ossowski, «Toplumsal yapıdaki değişmelerin siyasal makamların kararları ile yönelebildiği durumlarda, Marx, Ward, Veblen veya Weber'in anladığı biçimde bir toplumsal sınıftan çok uzak bulunuruz. Bunlar sınıfları üretim araçlarıyla olan ilişkileri açısından veya pazarla olan ilişkileri açısından alıyorlardı. Kendiliğinden ortaya çıkan sınıf örgütlemeleri sayıyorlardı. Siyasal otoritenin sınıf yapısını etkin ve açık olarak değiştirebildiği, toplumsal statünün en temel ayrıcalıklarının -milli gelirden daha büyük pay alınması dahil- siyasal otoritelerin bir kararıyla verilebildiği, nüfusun geniş bir kısmının, hatta çoğunluğunun bürokratik hiyerarşilerde tabakalandığı durumlarda, 19. yüzyıl sınıf kavramı zaman dışı kalmakta...dır.» demektedir. (**Class Structure in the Social Consciousness**, 1963).

B — Kapitalist ve sosyalist sanayi toplumlarında sınıf yapısının oluşumu :

Bu iki türlü toplumun tabakalaşma bakımından benzer yanları gibi bir çok ayrı yanları olduğunu belirten ve bu ayrılıkların özellikle siyasal düzen, toplumsal doktrin ve politikalar, yukarı toplumsal tabakanın kuruluşu ve zaman içinde geçirdikleri toplumsal yapı değişiklikleri bakımlarından olduğuna işaret eden yazar, söz konusu iki türlü toplumdaki sınıf yapısının oluşumunu ayrı ayrı incelemektedir.

1 — Kapitalist toplumda sınıflar :

Kapitalist topluma en güzel örnek, Marx'ın kuramına da modellik etmiş olan 19. yüzyıl ikinci yarısının İngiltere'sidir.

İngiltere'de toplumsal eşitsizliklere karşı mücadelenin yakın zamanlarda başladığını kaydeden Bottomore, araştırmalara göre bu ülkede servet farklılıklarının devam ettiğini, yönetici seçkinlerin bu gün de yukarı tabakadan geldiğini, başlıca düzelmelerin işçilerin çalışma güvenliği ve sağlık koşulları alanında olduğunu, genel refah seviyesinin de yükseldiğini, fakat yine de geniş bir fakirlik bulunduğunu, yukarı yönde toplumsal hareketliliğin ise çok sınırlı kaldığını belirtmektedir.

İş bölümündeki artma ve genel hayat düzeyindeki yükselme sonucu olarak işçi sınıfının heterojen ,soyutlanmış ve özel hayatına kapanmış olduğunu, devrimci bir harekete temel olamayacak bir durumda bulunduğunu söylemektedir.

Ayrıca toplumsal hareketliliğin yüksek ölçüde bulunması halinde toplumun sınıflı yapısının ve sınıf çatışmalarının hafifliyeceği değil, devam edeceği veya hatta artacağı, daha mantıklı bir şekilde ileri sürülebilir, demektir. Çünkü bir aşağı sınıfa düşenlerin de katıldığı bir işçi sınıfı daha şikâyetçi ve çatışmalara daha hazır bir sınıf olacaktır.

Bununla Bottomore, toplumsal hareketlilik bakımından kamu bilincindeki tasarının da büyük önem taşıdığını belirtmek istemektedir. Toplumun açık ve esnek olduğuna inananların çoğunlukta bulunması halinde tabakalaşmanın etkileri başka olacaktır; toplumun kapalı ve adaletsiz olduğuna inananların çoğunlukta bulunması halinde bu etki başka türlü olacaktır. Genellikle kabul edilen bir husustur ki, üyelerince adaletli sayılan fakat gerçekte adaletsiz olan bir toplumun istikrarı, üyelerince adaletsiz sayılan, fakat ger-

çekte nisbeten daha adaletli olan bir toplumun istikrarından daha yüksektir. Bottomore bu durumlardan ikincisine İngiltere'yi, birincisine de Amerika Birleşik Devletlerini örnek göstermektedir. Bu durumun nedenleri, toplumsal doktrinlerin genellikle hareketsiz olmalarıdır. Yani bir kültürel gecikme (Cultural lag) olayıyla karşı karşıyayız. Amerika Birleşik Devletlerinde dikey toplumsal hareketliliğin sınırlı olduğu, başarılı iş adamlarının aşağı sınıftan değil, ticaret ve serbest mesleklerde eskidenberi yerleşmiş ailelerden geldiği, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin de azalmayıp arttığı yapılan türlü araştırmalardan anlaşılmıştır. (E. Digby Baltzell, **An American Business Aristocracy**; Simon Kuznets, **Shares of 'Upper Income Groups in Income and Savings**; Gabriel Kolko, **Wealth and Power in America**.) Ayrıca A.B.D.'nde yüksek bir toplumsal hareketlilik ve ekonomik eşitlik bulunmadığı halde sınıf bilincinin zayıflaması, toplumun açık ve eşitlikçi olduğu yolundaki 19. yüzyıl başlarından kalan yaygın inancın ve bu yüzyılda yaşama düzeyinin genel olarak yükselmesinin bir sonucu olmuştur. (Gunnar Myrdal, **Challenge to Affluence**, 1963; Michael Harrington, **The Other America**, 1962) Bundan başka beyaz Amerikalıların gözleri önünde geniş, mütecanis, kolaylıkla ayırdedilebilen, sömürülen bir zenci nüfusun bulunması, bu ülkedeki beyaz işçilerin ve öbür sömürülen grupların bir işçi sınıfı hareketi geliştirmelerini önlemiştir. Çünkü en aşağı düzeydeki bir beyaz bile kendisinin de altında geniş bir nüfus grubunun bulunduğunu görmektedir. Bu özellikler yanında artan refah düzeyi, mesleklerin yapısında daha büyük bir farklılaşma ve daha karmaşık bir toplumsal tabakalaşma yapısı, beden işçilerinin oran olarak azalması ve toplumda eğitim imkânlarının genişlemesi gibi etkenler A.B.D. nde sınıfsal çatışmaları yumuşatmış bulunuyor.

2 — Sovyet Tipi Sanayi Toplumlarında Sınıf Yapısının Gelişimi:

Bilindiği gibi Marx'a göre modern kapitalizm, «Üretim sürecinin çelişmeli son biçimidir» ve «işçi sınıfının kurtulmasının şartı bütün sınıfların ortadan kalkmasıdır...» işçi sınıfı, kendi gelişme süreci içinde, eski sivil toplumun yerine sınıflara ve sınıf çatışmalarına yer vermeyen bir ortaklık getirecektir.»

Günümüzde Sovyet Rusya böyle bir toplum düzeni kurmuş olduğu iddiasındadır. Yani sınıfsız bir toplum olduğunu, ya da en azından kendi toplumunda bir sınıflar hiyerarşisi bulunmadığını ileri sürmektedir. İddianın temeli üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılmış olmasıdır. Ancak «sınıfsızlık» ile «eşitlik» birbi-

rinden ayırılmış, 1930 ların büyük sanayileşme programları döneminde geniş ücret farklılıkları ortaya çıkmıştır. Fakat bu farklılıkların en geniş olduğu zaman bile yeni bir sınıf yaratmadığı ısrarla belirtilmektedir (Michel Gordey, **Visa to Moscow**, 1962). Bottomore da Stalin döneminin sonlarına doğru toplumsal hareketliliği bilinçli olarak sınırlandırmak çabalarına (örneğin, orta öğrenimin son üç yılı ile yüksek öğrenimin harca tabi tutulması, miras kanununun yeniden ihdası, aile bağlarının kuvvetlendirilmesi; bakınız.: Alex İnkeles, «Social Stratification and Mobility in the Soviet Union,» **American Sociological Review**, August, 1950) rağmen bu ülkede yukarı toplumsal tabakaların oldukça açık bir durumda bulunduğunu söylüyor. Kapitalist toplumlarda bireylerin toplumsal statülerinin tayininde mülkiyet ve mirasın büyük bir yeri olmasına karşılık, Sovyet Rusya'da asıl önemli unsur bireylerin yaptıkları iştir. Ayrıca bu ülkede fikir ve beden işçileri arasında Batı toplumlarındaki kadar derin toplumsal ve kültürel ayrılıklar bulunmamaktadır. Ancak bu, Sovyet Rusya'da bir yönetici seçkinler grubu bulunmadığı demek değildir. Tersine bu grup Sovyet Rusya'da kapitalist toplumlarınkinden çok daha güçlü bir durumdadır. Milovan Djilas'ın «**Yeni Sınıf**» tezi, S. Ossowski'nin «sınıf yapısının siyasal iktidarların kararlarıyla biçimlendirilebildiği» tezi, R. Aron'un 'siyasal iktidar, iktisadi iktidar ve ideoloji tekeli' tezi, bu olgunun ifadeleridir. Bottomore de artan hükümet görevlerinin, çok sıkı örgütlenmiş güçlü siyasal partilerin gelişmesinin ve modern haberleşme araçlarının sağladığı etki imkânlarının hem Batı, hem de Sovyet ülkelerinde yöneticilerle halk kitleleri arasında temel bir bölünme doğurduğunu düşünmektedir. Ancak O'na göre Sovyetler Birliği'nde en kesin olan bu bölünme yine bu ülkede en çok üstü kapalı bir olay gibi tutulmaktadır. Çünkü resmi doktrin bu bölünmenin varlığını reddetmekte ve incelenmesine izin vermemektedir. Fakat son yıllarda ortodoks Marksizm yumuşamış, bir yandan da Sovyet toplumları objektif, bilimsel araştırmalara açılmıştır. Bir de Yugoslavya'nın mahalli karar merkezleri geliştirme denemesi, bir çok sosyaliste, içinde ne siyasal dikta, ne de toptan bir düşünce uyarlığı (conformizm) bulunan gerçek bir sınıfsız toplumun müjdecisi gibi görünmektedir.

C — Toplumsal sınıf ve siyaset ilişkileri :

Yazar toplumsal sınıf farklılıklarının siyasal mücadelelerin itici gücün üteşkil ettiğine değinmekte, bu mücadeleleri yönetici yukarı sınıf ile ezilen aşağı sınıf arasındaki ilişki sayan Marksist tah-

lilin 19. yüzyıl işçi sınıfı ve günümüz az-gelişmiş toplumları için geçerli olduğunu söylemektedir. Bu konuyla ilgili olarak şu sorunları ortaya atmaktadır:

1) Kapitalist demokrasilerde kurulup gelişen işçi sınıfı partileri ve bunların sınıf - siyaset ilişkilerine getirdiği yeni unsurlar karşısında, mülk sahipleri artık devamlı bir yönetici sınıf sayılabilir mi?

2) İşçi sınıfındaki değişmeler, onu eşitlik peşinde koşan radikal ve devrimci bir güç olmaktan çıkarmaz mı?

3) Sınıflar-arası ilişkiler siyaset alanında 19. yüzyılda olduğu gibi midir? Siyasal anlaşmazlıkların önem ve şiddeti işçi hareketlerinin başladığı zamanki gibi midir?

Yazar birinci soruya cevap olarak, modern kapitalist toplumda iktidarın bir çok iktidar merkezi arasında dağılmış olduğu ve «yönetici sınıf» kavramının anlamını yitirdiği iddialarına rağmen, mülk sahiplerinin hâlâ hükümet ve idarede hâkim durumda bulunduğunu, işçi sınıfının büyük gayretlerine rağmen gelir ve servet dağılımında çok küçük değişmeler olduğunu, yukarı sınıfın biraz sınırlandırılmış olmakla birlikte hâlâ ekonomik çıkarlarını korumağa yetecek kadar siyasal iktidara sahip olduğunu söylemektedir.

İkinci ve üçüncü soruyla ilgili olarak, bireylerin toplumsal ve siyasal tavırları üzerinde en güçlü etkinin mensup oldukları sınıftan geldiğini, fakat modern sanayi toplumlarında genel refah düzeyinin yükselmesi sonucu olarak işçi sınıfının daha az sınıf-bilinçli ve politikada daha az radikal olduğunu belirtmektedir. İşçilerin sınıf konusunu bireysel bir konu olarak aldıklarını, kollektif yanlı ve sınıf dayanışması biçiminde bir sınıf kavramında olmadıklarını, içinde buldukları koşullara karşı en yaygın tepkilerinin tevekkül olduğunu, işçilerin kamu sorunlarından gittikçe daha çok soyunup özel hayatlarına kapandıklarını, araştırma verilerine dayanarak söylemektedir.

Modern toplumlarda işçi sınıfının durumundaki düzelmeyen, Marx'ın düşündüğünden daha uzun zaman aldığını ve nadiren burjuvazi ile kesin bir mücadele içine girdiğini söyleyen yazar, ileride gelişmelerin benzer şekilde, yani tedrici olacağını ileri sürmekte, fakat sonucun yine de Marx'ın ülküsündeki **sınıfsız toplum** ola-

bileceğini belirtmektedir. Çünkü bilim ve teknolojideki son derece büyük gelişmeler, sınıfsız bir toplumu gerçekleştirmeğe yetecek kadar zenginlikler yaratmıştır. Ancak hızlı nüfus artışı ve nükleer savaş tehlikesi bu imkânın değerlendirilip değerlendirilmiyeceğini bir soru konusu yapmaktadır.

Dr. Özer OZANKAYA